

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ХАРКІВСЬКЕ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВІДДІЛЕННЯ
МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ІСТОРІЇ
СЕКЦІЇ ЕТНОЛОГІЇ

**МІФОПОЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ТА ОБРЯДОВІСТЬ
СЛОБОЖАНСЬКИХ ГОНЧАРІВ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ**

**Виконавець: Бугайчук Наталія
Миколаївна**

учениця 9 класу ХЗШ № 76,
вихованка гуртка «Фольклор та
етнографія народу України»
Центра дитячої та юнацької творчості № 2
Харківської міської ради Харківської
області

Керівник роботи: Подрезова Олена
Степанівна,
керівник гуртка «Кераміка», «Фольклор та
етнографія народу України»
керівник гуртка – методист ЦДЮТ № 2

2015 р.

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
.....	4
ВСТУП.....	
.....	5
РОЗДІЛ I. МІФОПОЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОНЧАРІВ.	
1.1. Глина, як	5
першоматеріал.....	8
1.2. Земна спадкоємність «небесної» творчості. Гончар – посередник	10
між світами богів і	
людей.....	11
1.3. Священні предмети гончаря – знаряддя	
праці.....	11
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ	12
I.....	13
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ОБРЯДОВІСТЬ	14
СЛОБОЖАНСЬКИХ ГОНЧАРІВ ПІД ЧАС	15
РОБОТИ.....	16
2.1. Професійна обрядовість гончарів Слобідської України XIX – XX	17
століття.....	18
.....	19
2.2. Видобування та обробка	

ВСУП

Пов'язана з традиційними ремеслами фольклорна традиція слов'ян, як і інших народів, зберігає рудименти архаїчних явищ, що походять с протослов'янської та загальної індоєвропейської давнини. Дослідження традиційних ремесел, проведені на матеріалах різних культур – як стародавніх, так і сучасних, - підтвердили наявність певного спільного фонду ідей і уявлень, реалізованого у конкретних культурах, та має повне право називатися, як вияв матеріальної та духовної культури України. Слов'янські ремісники успадкували з минулого стародавню обрядовість. Найбільш гостро це позначилося на гончарстві – одного з найдавніших виробництв, нерозривно пов'язаного зі становленням цивілізації. [12, с.15]

Актуальність роботи: гончарство, як ремесло майже зникло з терен Слобідської України, разом з ним у минуле пішли гончарські обряди, вірування, міфопоетичні уявлення. Доцільним є вивчення традицій та ремесел нашої країни, окремо місцевості, де ми народились та вирости. Зараз коли відроджуються традиції українців це питання стоїть дуже гостро, тому що без знання минулого неможливо зрозуміти сьогодення.

Мета роботи: дослідити обрядовість слобожанських гончарів, їхні вірування та звичаї в процесі гончарування – від видобування глини до реалізації готової продукції. Досягнення мети даної роботи визначає послідовне вирішення наступних завдань:

1. Зібрати та дослідити науковий матеріал про звичаї та обрядовість гончарів Слобідської України, зібрати фотоматеріали та зразки фольклору регіону.
2. Класифікувати міфопоетичні уявлення та обряди українських гончарів XIX –XX століття Слобожанщини відносно етапів виготовлення гончарних виробів.

Об'єктом нашого дослідження є гончарство Слобідської України

Предметом дослідження – є технології гончарування, фольклор, легенди, бувальщини гончарів та печників Харківської області

Територія дослідження Центральна Слобожанщина і Харківщина, м. Охтирка (Сумської обл.), м. Валки, с. Шарівка - Валківський район, смт Нова Водолага, с. Мохнач - Змиївський район, м. Харків.

Хронометраж дослідження: XIX – XX століття.

Джерельна база роботи складається з робіт українських науковців XX ст. монографії Людмили Метки «Гончарство Слобідської України кінця XIX – початку XX ст.», Ігоря позивайло «Феноменологія гончарства», Костянтина Рахно «Перунове полум'я», Олеся Пошивайло «Етнографія українського гончарства» та інших. Треба зазначити, що про міфопоетичні уявлення саме слобідських гончарів в їхніх роботах згадано побіжно та більше уваги приділялось обрядовості гончарів Центральної України. Також в роботі використовувались архівні зібрання Опішнянського музею - заповіднику українського гончарства та керамології, Валківського та Чугуївського краєзнавчих музеїв, Історичного музею м. Харкова, Відділу Слобожанщини Харківського художнього музею, приватної колекції Б.М. Цибульника, колекції гуртка «Кераміка» ЦДЮТ №2 та Нововодолазького ЦДЮТ; та матеріалах власних польових досліджень, проведених в перерахованих вище районах.

Практичне значення дослідження є використання його результатів на заняттях гуртка і уроках прикладного і художнього профілю. Апробація дослідження проведена на конференціях «Пізнай себе, свій рід, свій нарід», (2015 рік), учнівсько - студентської експедиції «Моя Батьківщина - Україна» (2015 р.)

Наукова новизна дослідження і актуальність полягає у тому, що Слобожанська глиняна іграшка Харківської обл. малодосліджена, матеріали на цю тему незначні і роз'єднані за різними джерелами. За даною темою ми провели польові дослідження, класифікацію іграшки та аналіз джерел про її розвиток і функціональність.

Структура роботи: вступ, 2 розділи, висновки, список використаних джерел та літератури (позиції), додатки (позицій)

РОЗДІЛ І.

МІФОПОЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОНЧАРІВ.

1.1. Глина, як першоматеріал.

Поширеність образу гончаря та самого гончарства у фольклорі є майже у всіх народів світу. В етіологічних міфах першими гончарями виступають верховні боги та божества, котрі з глини творять землю, гори, сонце та зорі – тобто Всесвіт. Адже образ гончаря як небесного творця, повелителя універсальної речовини (слов'янське слово *майстер*, *мастер* споріднене з латинським *magister* – повелитель, володар, верховний жрець, що, у свою чергу, походить від грецької *magia* – магія, мистецтво магів, чаклунство), зустрічається багатьох традиційних культурах різних часів і народів. Далі, згідно із світовою міфологічною традицією після створення небесного світу божественна деміургів сягає вищої фази свого розвитку. З глини моделюються мікрокосмічні моделі – живі створіння. Антропологічні міфи, у своїй переважній більшості, зображають перших людей витвором божественних майстрів. Тут треба відзначити, що зображуючи богів як перших гончарів, в міфах є важливі вказівки на технологічні особливості кремаційних процесів. Тобто, якщо єгипетські боги – гончарі творили на кругові, то австралійське божество Бунджил виліплює людей технікою ручного моделювання.[1, с.121] Взагалі, антропологічні міфи різних народів, в яких боги виліплюють перших людей з глини, відзначаються цікавою варіативністю технологічних прийомів творення та відомостями про послідовність етапів ліплення. Таким чином прослідковується явище міфологізації самого процесу гончарування. [ДОДАТОК 1.2]

Міфологічний образ небесного протогончаря з часом знайшов своє продовження і у християнській традиції. В українських переказах типу «Як

Бог сотворив людину», Господь зліпив чоловіка за своєю подобою. Прикладом цього може служити легенда записана у місті Куп'янську етнографом Г. Булашевим: «Бог виліпив людину з глини, поставив її коло тину сушитися й наказав собаці стерегти своє творіння». В іншому переказі цієї місцевості йдеться: «Бог взяв глину і став ліпити істоту за образом своїм і подобою.» В українців, з часів запровадження християнства, розповсюджене повір'я: «чоловіка Бог створив із землі, а жінку з тіста, тай поставив їх проти сонечка, щоб вони висохли, а Михайлу звелів пильнувати». Такі біблійні уявлення знайшли своє відображення в приказці: «У гончаря глина, як люди в Бога, - що надумав, те й зробив» [1, с.125]

Необхідною умовою творчості першогончарів (Богів) є вкладання душі у витвір, яку, за народним світоглядом, під силу виконати тільки богам. Так у легендах про Христа, він зображується посвяченим у таїни ремесла, власноруч мене глину, ліпить і одухотворює власні витвори. Так, за українською версією, Господь відправляється в нагірний Єрусалим за Адамовим диханням і вдихає в нього життя. Цікавою є легенда Куп'янського повіту. За нею, Бог ліпить людину з глини за своєю подобою. Його дії має намір зімітувати диявол. Отож, Господь створив чоловіка, а нечистий – цапа. Бог вдихнув у людину душу і вона ожила, а диявол «ну собі дмухати на свою твар: дмухав спереду, дмухав ззаду – не оживає, а лиш смердить».[1, с.12]

1.2. Земна спадкоємність «небесної» творчості. Гончар – посередник між світами богів і людей.

Створивши Всесвіт та виліпивши з глини людину, боги замислюються над подальшим її розвитком і життям. Відтак, окремим представникам людства, що виконували роль посередників між двома світами, передаються сокровенні знання, серед яких одним з перших стало гончарство. Останні дослідження свідчать, що, кераміка первісних суспільств з'явилася одночасно з вмінням обробляти землю і вирощувати зернові культури. Численні міфологічні та фольклорні джерела подають теорію виникнення гончарства – уміння надавати глині ту чи іншу форму та змінювати її фізичний стан

шляхом безпосереднього навчання – передачі, запозичення або ж викрадення «божественних» знань. Іще Аристотель стверджував – митцем людина стає не від досвіду, а від знання. А Платон був переконаний, що всі блага людства – дар богів і героїв. [4, с.5-6]. Для більш ефективної передачі людству сакральних знань Вищими силами необхідне створення так званого *інституту патронства*. Боги – покровителі гончарства – сприяють зародженню, утвердженню та розвитку цього ремесла в людському суспільстві. Українські гончарі не мали єдиного небесного патрона, вшановуючи Покрову, апостолів Петра і Павла, святих Юрія, Миколая, архангела Михаїла (на Харківщині) [ДОДАТОК 1.1] та інших Учителів, залежно від історичних умов і складених традицій певних осередків. Зі спогадів опішненської іграшкарки Олександри Федорівни Селюченко:

«Справжнім святом вважалася днина, коли під Великдень чи Різдво вишиваними рушничками прибирали всі (у родині) портрет Кобзаря та на покутті образ Юрія Зміїборця – покровителя гончарів...» [9, с.65]

Гончарство нероздільно пов'язане з такими визначальними категоріями буття, як земля (глина) і вогонь. До осіб, які постійно мали справу з цими космічними субстанціями, творили з мінералу закінчені форми, за допомогою священного вогню надавали їм міцності в побуті й вічності в часі, склалося особливе ставлення як до богорівних. Гончарство, як явище культури, співвідносилось з міфологічною картиною світу. В свідомості первісних суспільств діяльність гончаря ототожнювалася з величними актами творчості надприродних сил.

Посуд, виготовлений гончарем, набував ознак душі тільки після випалювання в печі: ремісник не міг вкласти душу в щойно сформований посуд («Так хороше зліпив, як душі не вліпив», прислів'я із Уманщини) Він міг зробити це тільки опосередковано, за допомогою творчої, магічної сили вогню. Такі погляди відповідали міфологічній картині світо-утворення, де людина твориться із води і землі (глини), а душа із вогню і повітря.

Професія гончаря вважалась спорідненою з ковальством і мала високе суспільне становище.[ДОДАТОК 2.1] І гончар, і коваль мали справу с вогнем, приборкували його та в поєднанні з чарівними метаморфозами, що відбувався в горні під час випалювання, здавалися на чаклунів, близьких до бога. У деяких випадках, коли гончарі не могли об'єднатися в самостійну спілку, вони при'єднувалися виключно до ковалів. За свідченням археолога та етнологіста Івана Зарецького, шанобливе ставлення до гончарного ремесла зберігалось в Україні до кінця ХІХ ст.: «Як заняття гончарство в народі не вважається нижчим від інших занять, а навпаки, воно користується деякою найвищою пошаною» [2, с.68]

Загальнослов'янське слово **гончар** має цікаву етимологію. Сучасні вітчизняні та зарубіжні мовознавці виводять слово «гончар» із давньоруського *гърньць*, або, рідше, *горн(о)*. Старослов'янське слово *границо* (горно) має давнє походження й генетично пов'язане з індоєвропейським коренем *gor*, що значить «горіти, жар». Примітно, що «гончар» бере свій початок в індоєвропейській мовній сім'ї. У «Ведах» дієслово *kar* має широку семантику і вважається, зокрема, для означення сакральної деміургічної, поетичної, ремісничої діяльності. Дієслівний корінь *ar* означає «рухати, творити». Вживання цього кореня надає словам конотації ритуальної дії: *kartar* жрець, який виконує ритуал). Отож маємо узагальнений етимологічний ряд: *гончар* – *гърньчарь* – *горьчарь* – *горчар* – *горкар* («жрець-чарівник вогню-жару»). Очевидно, що влада над вогнем і здатність перетворювати речовини створили гончарям імідж чарівників – магів, надали їм та їхній професії сакралізованого статусу. [1, 142с]

1.3. Священні предмети гончаря – знаряддя праці

У середовищі українських гончарів основними знаряддями праці були – гончарний круг та ножик. Вони наділялися особливими ритуально-магічними властивостями, так як вважались даром богів і набували статусу священних предметів. Ремісники вважали, що від цих предметів значною мірою залежить професійна майстерність, тому ставилися до них з повагою і

бережливостю, та передавали їх у спадщину як найбільше багатство. « Доки робив, гиншого (іншого) круга я не знав, все мав дідівського круга, на дідівським крузі робив» (гончар Яків Ганчар). У середовищі гончарів вважалося, що втративши інструменти або продавши їх, можна позбутися й благополуччя в професійній діяльності. Гончарний круг як символ магічного кола або небесного кола – універсальної вселенської форми, набуває високого сакрального значення в багатьох світових культурах. Гончарний круг – свята святих кожного гончаря. [ДОДАТОК 2.2] Існував язичницький асоціативний зв'язок поміж гончарним Кругом і Сонцем. Трималася специфічно гончарська традиція обожнювання й уславлювання енергетики світла.

Українці, сідаючи за гончарний круг, хрестилися, просячи у Господа Бога сил, здоров'я і творчого натхнення. Навіть від напрямку обертання гончарного круга залежала магічна сила виробу. В Україні за гончарним кругом здавна традиційно працювали виключно чоловіки – «Хиба се жіноче діло, де же видано, щоб жінки горшки робили?». Поява жінок – гончарів на Лівобережжі зафіксована лише на початку ХХ століття. [2, с.189-190]

Важливою функціональною складовою гончарського ремесла постає і горно. Традиційна гончарна піч на Лівобережжі мала круглу форму. [ДОДАТОК 2.3] Вона, як і гончарний круг, за аналогією форми із сонцем, виконували функцію оберегу, надійного захисту вкладеного в піч посуду. Гончарська піч віддавна уявляється горнилицем стихій, алхімічною лабораторією, де в земних умовах відбуваються космічні процеси – містерії взаємодії першоелементів природи та перетворення матерії. Тяжка робота гончарів не завжди приносила бажані результати. Мало було виліпити посуд, треба було його ще й обпалити. Страх перед примхами вогню, хвилювання за кінцевий результат місячної праці в поєднанні з чарівними метаморфозами, що відбувався в горні під час випалювання у уяві людей асоціювалося з надприродним, демонічним середовищем. Тому всі ритуальні дії гончарів біля горна набували форми задобрення надприродних сил. Горно гончарі сприймали як материнську утробу, де народжуються їхні діти – глиняні

вироби. Також гончарі вважали, що душу витвір здобуває після вдалого випалювання, тобто тоді, коли вода із сирої глини випаровується, залишаючи тонку субстанцію душі «ув'язненою» у виробі. В Олешні на Черніговщині місцеві гончарі рахуючи посуд називають його «*душами*» - «чотири душі горщиків». [1, 157с,]

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

В багатьох легендах та світоглядних уявленнях народів України та майже всього світу гончар постає богоугодною особою, на яку щедро сходять Господня милість і благодать, що підтверджує концепцію елітарності гончарного ремесла, його позаземні витoki та надприродну сутність. Високопрофесійні, утаємничені для людського знання передавалися від Верховної Сутності, божества – деміурга, чи за посередництвом культурного героя та патрона-покровителя, гончарю-людині, й останній, разом із ремеслом, набував божественних ознак і функцій своїх учителів. Гончар виступає посередником між світами людей і богів, наділяється магичною силою, ототожненням надприродних сил, здатним досконало володіти одним із космічних першоелементів – глиною, а його ремесло пов'язується в народній уяві з магією та чаклуванням. Робоче знаряддя гончарів – круг, ножик, горно,- за народними віруваннями, є даром богів, і також набуває статусу священних предметів і має високе сакральне значення.

РОЗДІЛ II.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ОБРЯДОВІСТЬ СЛОБОЖАНСЬКИХ ГОНЧАРІВ ПІД ЧАС РОБОТИ

2.1. Професійна обрядовість гончарів Слобідської України XIX – XX століття.

Особливого значення у визначенні ролі та місця гончарів міфопоетичній моделі світу набувають звичаї гончарування, пов'язані з ними народні обряди й уявлення. Технологічні процеси гончарів супроводжувалися обрядовими діями на забезпечення найсприятливіших умов функціонування ремесла: від заготівлі матеріалу, ритуального вибору часу роботи до канонів поведінки з гончарськими знаряддями праці й умовами самої роботи.

Три першоелементи, а саме – глина, вода і вогонь – є необхідними для гончарства. Вони, в свою чергу, пов'язані з такими явищами природи, як сонце, вітер і дощ. Про свій основний професійний матеріал індійські горщечники говорять: « Життя – це шматок глини», й подібна філософія є спільним лейтмотивом діяльності майстрів майже всіх культур. «Хіба можна глину називати гряззю?! Тож Свята земля», - каже народний майстер Опішнього, гончарівна Валентина Лобойченко [власні дослідження, ДОДАТОК 2.2] Оскільки гончарне ремесло повністю залежить від цих природних факторів, то досить природним видається шанобливе ставлення до них гончарів.

«Як зайшов я в хату, — а вони (куманці, баранчики, леви) стоять у передпокої на поличках. Спочатку я не все зрозумів, замовк і припишк. Не міг втямити — як можна це руками зробити... як побачив, як воно робиться — я впав і вмер. Вона (глина) жива! З нею можна говорити і жити, нею можна висловлюватись... Тут отримав уже невиліковну хворобу-вірус — любов до гончарної справи. Хай подальші роки і не були зв'язані з гончарним кругом, але я ліпив удома» - із спогадів народного майстра України Бориса Цибульника про перше відвідування гончарної майстерні Григорія Білостоцького у селі Пески (Нова Водолага) [7, ДОДАТОК 2.4].

Гончарна справа завжди приковувала до себе увагу лаконічними формами виробів, якістю чистих пропорцій, простотою розфарбування і прямим зв'язком за призначенням. Своєрідним центром, гончарною столицею Слобожанщини, став районний центр Валки, Харківської області - одне з найстаріших поселень Слобідського краю, член ліги історичних міст України. Оскільки в народній свідомості гончарство постає моделлю для перетворення природних матеріалів, людини та космосу, то й творцем може стати не кожний. Тому важливим питанням стає питання спадкоємності ремесла, збереження та передачі професійних знань в середовищі гончарів. Упродовж багатьох віків гончарі зберігали учнівство й передачу від батька до сина давніх традицій свого ремесла як основну форму спадкоємності професійної майстерності. «Традиційно майстерність гончарування гончарі Макарового Яру передавали своїм дітям, майже винятково хлопчикам; рідше навчали цьому ремеслу підлітків з інших родин. Спершу, з 12-15 – річного віку, учнів учили виготовляти свистунці, «монетку», а згодом – більш складні вироби. Досягнувши 18-ліття, юнаки ставали самостійними кустарями.» [10,с. 40] Тому ми бачимо що, завдяки багатим родовищам високоякісної гончарної глини упродовж трьох останніх століть Валки вважаються одним із самобутніх центрів Української кераміки. Розквіт гончарного промислу на Валківщині, як і по всій Харківщині, припадає на період від середини ХІХ до першої третини ХХ ст. Починаючи з 1970-х років гончарна справа відродилася, зосередившись в Коржівці, де відновив роботу Валківський промкомбінат. Варто зазначити, що Коржівка у Валках – це місцева Гончарівка, адже саме у цьому кутку міста здавна мешкало багато майстрів глиняних справ – понад 30 династій гончарів. Серед них знамениті династії Гнідих, Наріжних, Шаповалів, Степаненків, Борисенків, Гібських, Ковалів, Минків ...[ДОДАТОК 2.5]

2.2. Видобування та обробка глини

На Слобідській Україні глину видобували двома способами: відкритим – коли глина залягала на глибині до 1 метра, та закритий – добування глини у ямах –

«колодязях», «шахтах». [3,с.69] Це був складний і трудомісткий процес, небезпечний для життя, тому гончарі відносилися до нього з повагою та готувалися дуже старанно. За давніми міфопоетичними уявленнями, глина як уособлення Матері – Землі, добробут, багатство, невичерпність життєвих благ, мала забезпечити людині захист від негативної дії зовнішнього середовища. Звідтіля (з глини) вийшов, пішов у життя — туди і повернувся у зрілому віці» - говорив Борис Миколайович. [7] Гончарі володіли здавна цими знаннями та тому старалися видобувати глину на новий місяць або близькі до нього дні. Важливим було усе – час коли починати роботу, коли сушити, коли випалювати: від пори року, дня тижня та доби. Видобувати глину починали глибокої осені та взимку, коли стояли морози. Це зумовлювалось не тільки обрядовими забобонами, ай технологічною необхідністю – у літку в ямах було задушливо та й обвали траплялися частіше, ніж в холодну погоду. «Потрібно, щоб на дворі стояв мороз, у відлигу небезпечно. Ями часто обвалюються» [3,с.72] Накопавши глину частіше її залишали біля ями для перемерзання, бо вважалося, що вилежана на морозі глина краща в роботі. Цікаво, що випадків розкрадання накопаної глини майже не було – адже найгіршим покаранням для розкрадачів – був осуд односельців.[3,с.73]

[ДОДАТОК 2.6]

2.3. Приготування формувальної маси до роботи.

Процес підготовки глини до роботи тривав кілька днів. В ньому приймали участь усі члени родини гончаря. Гончарі вважали, що приготування глини займало більше часу, ніж безпосереднє виготовлення виробів з неї. Тому вони намагалися приготувати одразу стільки глини, скільки було необхідно для виготовлення та випалювання цілого горна посуду. А за гончарним кругом, традиційно, як і по всій Україні, робили тільки чоловіки. Діти, жінки та зовсім старі ліпили іграшку, декорували посуд, розмальовували. Зі спогадів О.В. Тимошенко: «...дідусь Дем'ян, по материнській лінії, був відомим гончарем – ремісником на Нововодолазькому куті. Покійна мати, Віра Дем'янівна, згадувала, як малою робила іграшки – свищики з глини, за

допомогою простої соломинки, як замішувала глину батькові для горщиків босими ніжками...»[8] На Харківщині першою гончарівною Валківщини вважають Зою Грунь, яка починала свій творчий шлях на Валківському промкомбінаті у керамічному цеху в середині ХХ ст. Її вчителями стали Ф.І.Гнідий, Д.І.Наріжний, Борис Цибульник. (зі слів Ольги Володимирівни, завуча Валківської школи мистецтв).[8]

2.4. Виготовлення гончарних виробів.

Виготовлення виробів на Слобідській Україні відбувалося такими способами: гончарювання – посуд; ліплення – іграшка, фігурний посуд; формування – цегла, кахлі, черепиця.

За відомостями Лідії Шульгіної [1, с.171] гончарний посуд слід було виготовляти, «коли місяць у підповні». Роботу треба було починати у вівторок або четвер (чоловічі дні) і ніколи у понеділок – казали: «тяжкий день». Слобожанські гончарі перед початком роботи молилися до образів: «Поможи Боже!», а на завершення – хрестилися і дякували: «Спасибі Богу за сьогоднішній день!», «Боже, слава»[2, с.112]. Полум'ям страсної свічки, запаленої в церкві, проставляли хрестики на гончарному крузі та клубуці горна. Приступаючи до декорування поливами («мазання свинцем») перед Йосипом, охрещували увесь сирець, благословляючи на святе діло [1, с.171] [ДОДАТОК 2.4]

У деяких регіонах України (Поділля) молочний посуд формувався вночі, до сходу сонця або до сніданку. Також воду набирати слід було неодмінно вранці. Подібні ритуальні дії можуть бути пов'язані з концепцією сакральності часу, адже ранок у міфологічній традиції давніх слов'ян асоціювався з часом утворення світу. [1, с.171]. Цікаво, що обрядовий посуд на замовлення відьом і чаклунів виготовлявся лише в суботу («Федорову», «збірну» суботу). В українських гончарів, посуд, виліплений на крузі, що обертався «на відлів» (проти сонця), вважався чаклунським. Так гончар через свої вироби міг впливати на людей.[1., с.150-151]. Примітно, що до середини ХІХ ст. на Слобожанщині застосовувався ручний гончарний круг, а

в другій половині ХІХ та в ХХ ст. тут вже переважав ножний круг. Майстри в основному робили в житловому приміщенні, тільки влітку деякі майстри виносили гончарний круг на подвір'я, під спеціальний дощатий навіс, де й працювали. [11, с. 69][ДОДАТОК 2.7]

Як вже розповідалося вище, гончарі вважали свої вироби за власних дітей, так Олександра Селюченко розмовляла зі своїми іграшками немов з діточками. «Мало зробити фігурку тварини. Треба її оживити, - казав Харківський гончар Микола Цибульник, - Ось коник – козачок, в шапочці і з шабелькою; коник селянський – цїп, робити зерно, грива, як колосочки; козлик – мандрівник, в капелюсі з торбинкою та музикою; пан горобець – у кожусі, крила в кишенях.» [7] Глиняні вироби в свою чергу за посередництвом ритуалів, що супроводжували процес творення, набували сакрального змісту, уподібнюючись світовим символам та образу самого майстра.

2.5. Випалювання виробів

Певних правил та звичаїв щодо частини доби, в яку відбувалося випалення не було. Палили тоді, коли було зручно, але варто зазначити, що вважали за краще робити це вночі.

Перед закладанням горна, перед початком та наприкінці випалювання було обов'язкове його хресне знамення. [1, 172 с.] Також при спорудженні горна нового горна його крапили водою й читали «Отче наш». Перед початком роботи освячували горно гілочкою верби, освяченої ще в вербну неділю, й розпалювали з неї., перехресчували його, читали молитви та просили Господнього благословення тощо. Під час випалювання заборонялося голосно говорити та сміятися, а стороннім – заходити на подвір'я – «щоб не зурочити», особливо поганим вважалось, якщо зайде жінка. Тому слідкували, щоб під час роботи ніхто не заходив у двір, «щоб ніяка відьма не зглазила». При спорудженні нового горна його кропили водою й читали «Отче наш».

2.6. Збут глиняних виробів

Професійна обрядовість українських гончарів забороняла цеховим ремісникам мати справу з ритуально нечистою роботою – вбивати тварин або займатися ремеслами, що передбачали забій живих істот і вичинку шкіри. На Слобожанщині частіше гончарне ремесло мало сезонний характер – гончаруванням займалися взимку, а з весни до осені – займалися сільським хазяйством. Примітно, що до 30-х років ХХ ст. гончарі виявляли значну обережність в фінансовій стороні заробітків, мабуть під впливом народних уявлень про гончарне ремесло, як Божу справу, тому існував безгрошовий обмін своєї продукції. Таке ставлення до роботи прослідковується та в ХХ ст. Ніколи Микола Борисович не ліпив тільки заради грошей - робив, що хотілося, як підказувало його видіння і як «Бог на душу поклав».[7]

Після успішного випалювання глиняних виробів гончар починав лаштуватися в дорогу. Передовсім по периметру воза нарощувалися висові стінки (борти) з випаленого тинку, дощок або джгутів соломи.

У своєрідне мистецтво перетворилося укладення посуду: адже від цього залежало успішне перевезення його до місця продажу. Всі вироби старанно «імшилися» - перекладалися сухою соломою або снігом – і вставлялися один на один, якомога щільніше, щоб під час їзди не хитатися на возі. На дно ставився більший і важкі ший посуд. Миски складалися колодами.

Вирушаючи в далеку дорогу, гончар наперед визначав місце, де зупинятиметься для годівлі коней та постою. Нарешті після кількох днів виснажливої дороги під'їжджав гончар до ярмаркового майдану. Тут гончарі займали місце в ГОНЧАРНОМУ РЯДУ.

За масштабністю гончарних промислів і за численністю зайнятого в них населення Харківська губернія в ХІХ – початку ХХ ст. , що включала в свій склад основну частину території Слобожанщини, стала однією з провідних в Російській імперії, поступаючись тільки Полтавській, Московській та частково Чернігівській губерніям. Всі харківські ярмарки, базари й різноманітні виставки були багаті на гончарні вироби: глечики, миски, кухлі, баклаги, форми для пасок, чайники, глиняні свистунці, люльки для паління та

інше. Виготовленням подібних керамічних виробів в губернії щороку займалися більше 1,5 тис., переважно сільських, гончарів, що становило близько 4⁰/₀ народних майстрів – керамістів усіх європейських губерній Російської імперії. [11, с.67]

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Життя гончарів було тісно пов'язано з глиною. Глина та вироби з неї були невід'ємною частиною повсякденного побуту його сім'ї та джерелом його прибутків. Отже, чим майстерніше був виготовлений виріб, тобто чим точніше гончар дотримувався певних правил та технологічних прийомів під час його виготовлення, тим результативнішою, зрештою, була його праця. Займаючись дослідженнями міфів, легенд та обрядовості українських гончарів Костянтин Рахно прийшов до висновку, що до XIX – XX ст. конкретне значення багатьох обрядових дій було вже майже повністю втраченим. Часом гончарі їх виконували за інерцією, не усвідомлюючи, чому треба робити саме так, а не інакше. Залишилася тільки загальна прагматична мотивація – досягнення позитивного результату у виробництві. Семантика ж цих дій була вже незрозумілою їхнім виконавцям, хоча предмети, з якими вони здійснювали маніпуляції, мали в традиційній культурі етносу стійкій ритуально-магічний статус.[12, с.18]

Професійні обряди гончарів можна розглядати як тривалий процес регулювання трансформації глини шляхом маніпуляцій сухим і вологим, гарячим і прохолодним, небом і землею, прагненням дотримуватися ритуальної чистоти і гармонії з метою досягнення контролю над процесами світовлаштування. Технологічні процеси гончарів супроводжувалися обрядовими діями, спрямованими на забезпечення найсприятливіших умов функціонування їхнього ремесла і найповнішої реалізації його творчого потенціалу і завдань. Важливим чинником професійної обрядовості гончарів є ототожнення ними власних виробів зі своїми дітьми та їх одухотворенням. А також збереження і передача професійних гончарських знань

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

1. Пошивайло Ігор, Феноменологія гончарства, «Українське народознавство», В-во Державного музею - заповідника українського гончарства в Опішньому, 414с.
2. Пошивайло О.М. , Етнографія українського гончарства Лівобережної України, Київ, Молодь, 1993 р.
3. Метка Людмила, Гончарство Слобідської України, Полтава, ТОВ «АСМІ»,2011, 240с.
4. Массон В.М., Первые цивилизации. – Ленинград, Наука, 1989, 276 с.
5. Цибульник Борис, Мої шляхи – дороги в гончарстві, Народне мистецтво, №1-2, 2000р., с.38-39
6. Сумцов Н.Ф., Очерки народного быта: (Из этнографической экскурсии 1901г. по Ахтырскому уезду)
7. Польові дослідження: с. Шарівка, м. Валки, Харківська обл.
- 8.Матеріали колекцій Валківського краєзнавчого музею та Валківської дитячої школи мистецтв, Харківська область
9. Качкан Володимир, Жива глина: Мандрівка в минуле та сьогоднішнє Опішнього, в-во Національного музею-заповіднику гончарства в Опішньому: «Українське Народознавство», 1994р., 232с.
10. Овчаренко Людмила, Гончарство Макарового Яру (друга половина XIX – перша половина XX ст.), Полтава, ТОВ «АСМІ», 2011 р, 152 с.
11. Муравський шлях – 2000, Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції, Харків, «Регіон-інформ», 2000р.
12. Рахно Костянтин, Перунове полум'я. Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів., Полтава, ТОВ «АСМІ», 2012 р., 376 с.
13. Матеріали колекції Національного музею – заповідника українського гончарства в Опішньому, керамологічного інституту, Полтавська обл..
14. Матеріали колекцій історичного музею м. Харкова.

ДОДАТКИ

1.1. Гончар та архангел Михаїл. (Переказ, записаний на Харківщині, кінець XIXв.)

«Їхав гончар з горщиками на парі коней, один з яких був білий, а другий – чорний. Зупинився він біля лісу, випріг коней і пустив пастися, а сам ліг під возом відпочивати. В той час вискочив з лісу вовк, відірвав коням голови і зник. Стоїть гончар біля коней і плаче. Приходить до нього незнайомий чоловік і запитує: «Чого, ти, добрий чоловіче, плачеш?» - «Та як же мені не плакати? Тільки й худоби було, що двоє коней, та й тих вовк задушив!» - «Неплач; бери голови і приставляй до тулубу: вони оживуть» Гончар схватив похапцем голову білого коня і приставив до туловища чорного, а голову чорного – до туловища білого. Голови одразу приросли. Коні ожили і встали. Після цього незнайомиць сказав гончарю: «Тепер їдь, чоловіче, і розкажи всім людям про це диво, щоб вони кожний рік святкували цей день і називали його Михайловим чудом, тому що я архангел Михаїл»» [2.,с.42-43]

1. Ковальство споріднене гончарству, бо також має магію вогню.
Етнофестиваль «Печенізьке поле», вересень 2012 р.

2. Електричний гончарний круг, народний майстер – Валентина Лобойченко,
Нац. Музей-заповідник українського гончарства, Опішне, Полтавська обл.,
2013 р.

3. Горно на території заповідника та гончарна піч іграшкарки Олександри Селюченко, Музей-садиба, Нац. Музей-заповідник українського гончарства в Опішньому, фото 2015 р.

4. Народний майстер України Борис Миколайович Цибульник, 2012 р. [7]

5. Портрет Валківського гончаря Федора Гнідого, Краєзнавчий музей, Валки, Харківська обл., 2013 р.

6. Глиняний кар'єр цегельного заводу у с. Черноглазівка, Золочівський район, Харківська обл., фото травень 2015 р.

7. Гончарний круг Бориса Цибульника на подвір'ї у с. Шарівка, Харківська обл., фото 2013р.

8. Ліплення свищиків на заняттях у Валківській дитячій школі мистецтв, Харківська обл., фото 2012 р.